

RECEPTUM NAUTARUM'UN KLASİK HUKUKTAN SONRAKI TEKÂMÜLÜ VE GRENFELL II.108 PAPYRUS'U

Doç. Dr. Kudret AYİTER

I. Receptum Nautarum, Roma Hukukunda gemicilerin (nauta¹) veya gemi işletenlerin (exercitor navis²) gemilerinde taşıdıkları yolcuların eşyaları için veya doğrudan doğruya sevk ettikleri mallar için yaptıkları bir garanti mukavelesinin adı idi³. Bu garanti mukavelesinin otelcilerle (caupo) veya bir hancı (stabularius)⁴ ile yapılan locatio conductio mukavelesinden neş'et eden mes'uliyet ile ilgisi yoktur. Her ne kadar Corpus Iuris Civilis'te (D. 4. 9. 1 pr.)⁵ her üçü de deruhte ettikleri mes'uliyet bakımından birbirine eş tutulmuş görünüyorsa da bu benzerlik zahîridir. Aşağıda görüleceği veçhile gemicinin mes'uliyeti bir nakliye aktinden doğmakta ve mes'uliyetin şumulü de bu vaziyetin hususiyetine göre tayin edilmektedir. Bu itibarla receptum nautarum'un locatio conductioya bağlı bir garanti mukavelesi olduğu hakkındaki telâkkiye bugün eskimiş nazarı ile bakabiliriz⁶. Maamafih yapılan garanti aktinin locatio conductio'nun bir kısmı olmadığı, hususî bir anlaşmanın veya en azından tek taraflı ve mes'uliyeti deruhte eden kimse tarafından - yapılan bir beyan olduğu da eskiden beri kabul edilmişti. Tek taraflı beyan, çok defa mes'uliyetin deruhte edildiğine dair asılan bir levha veya ilân şeklinde tecelli etmiş olsa gerek⁷. Görüldüğü veçhile şekle bağlı olmayarak bu garanti vaadi Praetör tarafından himaye edilmişti. Praetör'un Edictum'unda kullanılan ifade tarzı: "salvum fore recipere" (sağlam-kalmasını ve iade edilmesini)⁸

1) Corpus Iuris Civilis'te kullandığı şekiller için "Vocabularium Iurisprudentiae Romanae" vol. IV. s. 33 bakınız. Ayrıca D. 4, 9, 1, 2

2) "Vocabularium Iurisprudentiae Romanae vol. II s. 683. Ayrıca Gaius IV. 71: "exercitor vocatur is, ad quem cottidianus navis quaestus pervenit".

3) Pernice, Labeo. II 1 347 ve devamı; Partsch, ZSSt. 29, 404; Haymann, ZSSt. 40, 205 ve devamı.

4) Koschaker, Roma Hususi Hukukunun ana hatları (Ankara 1950) s. 221 No. 3.

5) Metnin tercümesi için aşağıda s. 333 bakınız.

6) De Robertis, Receptum nautarum (Bari, 1952)

7) Jörs-Kunkel-Wenger, Römisches Privatrecht. s. 240.

deruhte etmek) de bize bu garanti anlaşmasının esas akitten ayrı, onun yanında müstakilen ve sarahaten deruhte edilen bir mükellefiyet olduğunu belirtiyor. Praetor'un himaye ettiği hak ve tanıdığı dava yapılan anlaşmaya istinad ederdi (D. 4. 9. 1. pr.) Ancak çok sonraları ve muhtemelen klasik hukukun sonlarına doğru yolcuya ait eşyanın otelci ve hancı tarafından alınması, yolcunun eşyasıyla otele kabul edilmesi, mes'uliyetin doğduğuna karine ad edilmiş ve Edictumun metnindeki "recipe-re" sözü "mes'uliyetin deruhtesi" şeklinde değil "eşyaların otelci veya hancı tarafından alınması" şeklinde anlaşmıştır (D. 4, 9, 1, 1 ; D. 4. 9. 1. 6 ve D. 4. 9. 1. 8.)⁹. Burada, sonraları Justinianus Hukukda sık sık tesadüf ettiğimiz "duplex interpretatio" nun daha klasik devre ait, dikkati çeken bir misalini görüyoruz. Marnafih bu tekâmülün receptum nautarum'da da cereyan etmiş olup olmadığı hâlâ şüphelidir. Locatio conductio'ya değil, bir nakliye mukavelesine merbut olan receptum, gemiciler tarafından istisnai vaziyetlerde deruhte edilen mes'uliyeti ifade ederdi. Receptum nautarum'da kendine has olan durum şu idi: diğer akitlerde locatio conductio'dan doğan mes'uliyet burada receptum ile azaltılırdı. Yani receptum kaideten daha hafif bir mes'uliyet için aktedilirdi. Deruhte etmek, borcu kabul etmek manalarına gelen receptum, burada yalnız daha hafif bir mes'uliyetin deruhte edilmiş olduğunu ifade ediyordu¹⁰. Locatio conductio'dan doğan mes'uliyet azaltılıyor ve nauta'nın conductores operis faciendi'den doğan custodia mes'uliyeti (Gaius, Institutiones III 205) tahdit edilmiş oluyordu. Fakat receptum yapılmamışsa daha ağır olan locatio conductio mes'uliyetine de gidilmemektedir. Yani gemicinin yaptığı akit locatio conductio' olsa bile onun mes'uliyet hükümlerine tâbi tutulmamaktadır. Yunan hukukunda da aynı prensibi görüyoruz: Gemici, mes'uliyetin miktar bakımından yaptığı akit gereğince mes'uldür. Bunun dışında mes'ul değildir¹¹. Bunun dışındaki mes'uliyeti yalnız doğrudan doğruya, bizzat, veya gemi adamları tarafından, onların fi'leriyle mala veya yolcunun eşyasına verilmiş olan zarara inhisar etmektedir.¹². Zaten gerek Otelcilere ve Han-

8) Lenel, Edictum perpetuum. § 49 s. 131.

9) Jörs-Kunkel-Wenger, a.g.e. s. 240 not 2

10) Van Oven, De Robertis'in Receptum nautarum eseri hakkındaki yazı. Revue Internationale des droits de l'antiquité. 3e série Tome II (1955) s. 423 ve 424.

11) Brecht, Zur Haftung der Schiffer im antiken Recht. ZSt. 62 (1942) s. 393.

12) Lusignani, Studi sulla responsabilità per custodia. c. I s. 22 v. d.

çılara gerek Gemicilere tahmil edilen Custodia mes'uliyeti aslen yolcuların şahsı içindi. Tabii bu mahiyetteki Custodia mes'uliyeti de "vis maior" hududunda sona ererdi¹³. Bu bakımdan Gemicinin mes'uliyetinde otelcilere nazaren bir hususiyet görülmemekte ve âdeta yüzen bir otelin sahibi veya müdürü olduğu hissini vermektedir. Mes'uliyet zamanla, otelinin müstahdemi veya kendisi tarafından yolcunun eşyalarına ika edilen zarara teşmil edilmemiş, bunun mevcudiyeti hadisenin mahiyetinden doğmuştur. Teşmil edilen şey receptum' ile üçüncü şahısların ika ettiği zardan doğan mes'uliyettir. Kim bir şeyi muhafaza ettiğinden dolayı muayyen bir ücret alırsa onun hasarını da üzerine almalıydı (D.4, 9, 5 pr. ve 1; ayrıca D. 19, 2,40). Malların sahibi, Gemicie teslim ettiği mala zarar veren üçüncü şahsı arayıp bulamayacağından gemici mes'uliyeti deruh-te etmekte fakat buna mukabil zarar ika eden üçüncü şahıs aleyhine harekete geçme hakkını da iktisab etmektedir¹⁴.

Bu suretle sarıh bir tasnif yapmak imkânı vardır:

a) Custodia'dan doğan mes'uliyet. (D. 4,9,5 pr. ve D. 47,5,1,4). Gemiciler bir conductor operis idi (D. 47,5,1,4) ve bütün conductor operisler gibi (fullones, sarcinarii) mes'ul olması lâzımdı. Nitekim gemicilerin de D. 4,9,3,1'e göre -receptum anlaşması olmadan da - sırf custodia sebebiyle ve custodia mes'uliyetinin hudutları dahilinde¹⁵ mes'ul olmaları icab ederdi. Gemicilerin custodia'dan neş'et eden bu mes'uliyeti müstahdeminin "furtum" ve "rapina" hallerinden dolayı mes'uliyet idi¹⁶. D. 47,5. 1,3-5-6 daki "actio furti adversus nautas" bu iş için kullanılırdı ve custodia mes'uliyetinin yolcunun eşyalarına da teşmilinin ifadesidir. Receptum'un Edictumda kabulünden sonra da "actio furti adversus nautas" ın Edictumda kalması, gemicinin "salvum fore" vaadinde bulunmadığı hallerde müracaat edilen dava olmasındandır. Bu da bize "receptum" mes'uliyetinin gemicilere mahsus custodia mesuliyetinden ayrı olduğunu gösterir.

b) Mes'uliyetin daha geniş olması için Ius Honorarium'a göre bir receptum taahhüdünün bulunması icab ederdi. İşte bu hususi taahhüde istinaden Praetör bir dava hakkı tanırdı (D. 4,9,1, pr.). Bu noktada Labeo'nun (D. 4,9,3,1) meşhur exceptio'su ile karşılaşırız: Eğer hasar, geminin batmasından - "umulmayan hal" sebebiyle batmasından - veya korsanlardan meydana gelmişse gemici bir exceptio dermeyan etmek hak-

13) Lenel, ZSSSt. 49, 4

14) Carelli, Rivista del diritto della navigazione. c. IV (1938) s. 323

15) Lenel, not 13 deki yazı. s. 5v. d.

16) Carelli, a.g.e. s. 323 v.d.

kına malikti. Bugün, bu exceptio'nun bir interpolatio eseri olduğuna dair Haymann'ın fikri^{16a} artık kabul edilmemektedir. Praetor, receptum aktinin arzu edilen fonksiyonu dışına çıkarıldığını, aslında arzu edilmeyen hallerde kadar teşmil edildiğini görünce suiistimalleri önlemek için bu exceptio'yu tanımış olmalıdır¹⁷. Nitekim Labeo'nun kullandığı ifade ("non esse iniquum exceptionem ei dari") son derece ihtiyatlıdır, çekingendir; mühim bir yeniliği ifade ettiğini bize hissettiriyor. Praetor'un, mes'uliyeti aşırı şekilde inkişaf ettirmek istememesi kolaylıkla anlaşılıyor. Roma şehrinin iâşesi için çok ehemmiyetli olan deniz nakliyatını kolaylaştırması lâzımdı. Receptum yapılmadığı zamanlarda mes'uliyet deruhte edilmemiş sayılırdı¹⁸. Receptum'un yapıldığı hallerde de fazla ileri gişilmemesine ve gemicilerin bu mes'uliyet altında ezilmemesine dikkat edilmiştir. Şu kadar var ki Labeo'nun bahsettiği exceptio yalnız "naufragium" ve "vis piratorum" için kabul edilmişti, yoksa bunların dışında kalan bütün "damnum fatale" için değil. Mamafih "vis maior" hallerinden bazılarının receptum'un dışında kalması ile bu mes'uliyet yeniden "custodia" mes'uliyetine yaklaşmıştır¹⁹.

Iustinianus Hukukunda gemicilerin ve gemi işletenlerin mes'uliyeti ehemmiyetli bir değışme kaydetmiştir: Gemicinin malları tesellüm etmesi veya yolcu ile eşyasını gemiye kabul etmesi mes'uliyetin doğumu için yetiyordu. Mes'uliyet Iustinianus'un kompilatörleri tarafından ağırlaştırılmış, kanuni mes'uliyet haline getirilmiş²⁰ ve objektif kıstaslara bağlanmak istenmiştir. Buna De Robertis²¹ "locatio conductio mercium vehendarum" a bağlı olan objektif mes'uliyet diyor. Eğer mes'uliyetin şumulü hakkında hususi bir anlaşma yapılmamışsa "vis maior"u da ihtiva ederdi. Eğer mes'uliyet tahdit edilmek isteniyorsa, veya mes'uliyetten kurtulmak arzu ediliyorsa bunun tasrihi lâzımdı. Nitekim Milâttan sonra 580 senesine ait Mitteis Chrestomathie No. 343 vesikasında gemicinin "vis maior" u üzerine almadığı hakkında sarih bir kayıt buluyoruz. Yalnız -De Robertis'e göre- Iustinianus Hukukunda da "damnum fatale" nin mes'uliyetin

16a) Haymann, ZSt. c. 40 s. 206.

17) Arangio-Ruiz, Responsabilità contrattuale. 2 tab'l. s. 272.

18) Van Oven, not 10 da geçen yazı. s. 423.

19) Vis maior için Koschaker, a.g.e. s. 221 ve 222.

20) Lusignani, a.g.e. I s. 22 v.d. Mitteis, Ber. sächs. Gesellschaft der Wiss. 62 (1910) s. 272 v.d.

21) De Robertis, a.g.e. s. 87 v.d.

dışında kaldığı kabul edilebilir. Corpus Iuris'e alınan metinlerden bunu istihraç etmek mümkündür.²²

Iustinianus Hukukundaki durum receptum nautarum hakkındaki Klasik Roma Hukuku sisteminin locatio conductio aktiyle birleştirilmesi ve ikisinin kaynaşmasıdır. Diğer taraftan Klasik Hukuk devrinde gemide, otelde veya handa bu yeri işletenlerin adamları, müstahdemi tarafından ika edilen hırsızlıktan veya onların kusuriyle eşyanın ziyandan dolayı zarar görene bir "actiones in factum" tanınmıştı²³. Bu dava hakkı gemiciye, otelciye veya hancıya sarahaten teslim edilmemiş eşyalar münasebetiyle de tanınır. Çünkü buradaki mes'uliyet başka mahiyette olup müstahdem kusuruna veya kastına (culpa ve dolus) dayanır. Actiones in factum ile "duplum" üzerinden mes'ul olunurdu²⁴. Iustinianus Hukukunda bu durum da değişmiş ve gemicinin, otelcinin veya hancının mes'uliyeti müstahdem seçilmesinde işlenen kusura (culpa in eligendo) bağlanarak "quasi ex delicto" zümresine dahil edilmiştir²⁵. En ağır mes'uliyetten kurtulma imkânlarını veren "praedictio" da artık receptum'dan değil "actiones furti et damni adversus nautas" dan neş'et etmekteydi. Bu, praetör'ün tanıdığı bir ceza davası idi.

Burada bizi en çok ilgilendiren problem Klasik Roma Hukukundan Iustinianus Hukukuna geçişin nasıl olduğu ve bilhassa aradaki devir esnasında Yunan Hukuku tesiri altında olan geniş mntikalarda - ezcümle imparatorluğun bütün şark eyâletlerinde ve Roma imparatorluğundan evvel kurulmuş olan Yunan müstemlekeleri sebebiyle şimali Afrikanın mühim bir kısmında - receptum nautarum'un ne dereceye kadar tatbik edildiği meselesidir. Roma İmparatorluğuna ilhak edilen Yunan şehirleri her yerde kendi hukuklarını muhafaza etmişlerdir²⁶. Taubenschlag'ın son tetkikleri bize Mısırdaki - hattâ Constitutio Antoniniana'dan (Milattan sonra 212) dan sonra bile - mahalli hukukun tatbik edildiğini göstermiştir. Rhosos kitabesi de²⁸ bize aşağı yukarı aynı şeyi Suriye ve "Cilicia" için

22) Meyer, Juristische Papyri (1920) s. 138; Arangio-Ruiz, Bull. 24 (1911) s. 367 v.d.

23) Lenel, a.g.e. § 78 s. 205 v.d.

24) Lenel, aynı eser. § 136 s. 333 v.d.

25) Di Marzo, Salvatore. Roma Hukuku. Tercüme eden Ziya Umur. (İstanbul 1954). s. 432 not 74.

26) Luzzato, Epigrafia Giuridica greca e romana. (Milano 1942) s. 56 v.d. s. 318 v.d.

28) Arangio-Ruiz, Epigrafia (1939) s. 552.; Luzzato, a.g.e. s. 285 v.d.

ortaya koymuştur. Bu bakımdan aradaki intikal devrinde durumun nasıl olduğu halâ kat'iyetle anlaşılamamıştır.

Mitteis²⁹, İmparatorluk devrinde Mısırdaki Nil üzerinde sefer yapan gemicilerin (naulotkai) yaptıkları akitleri tetkik ederek bunların daima taşımayı deruhte ettikleri emtia hakkında mes'uliyeti yüklediklerini tesbit etmiştir. Mitteis'e göre burada praetörün Edictum'u ile tesbit edilmiş olan "res salvae fore" esaslarına göre yapılmış olan bir "receptum" akti mevzubahistir. Hakikaten daha evvelki Ptolemaios'lar devrinde bu mahiyette mes'uliyet şartlarına tesadüf etmiyoruz³⁰. Arangio-Ruiz³¹, Mitteis'in vardığı neticeyi tamamlamak istemiş ve Milâttan sonra II nci ve IV ncü asırlar arasındaki vesikalarda mes'uliyet şartlarına tesadüf edildiği halde 580 senesine ve Oxyrhynchus (c. I 144) a ait bir papyrus'ta mes'uliyetin, bizatihî mevcut ad edildiği, ancak "vis maior" un mes'uliyetin dışında bırakıldığına dikkati çekmiştir. Bu hakikaten İustinianus Hukukunun sistemine uygundur.

Meseleyi, etrafı ile tetkik eder ve yalnız Roma devrine ait bazı münferit vesika üzerinde tevakkuf etmezsek manzara değişmektedir. Bu hususta Brecht'in³² araştırmaları çok kıymetlidir. Her şeyden evvel Roma devrinde de "receptum" kaydını ihtiva etmeyen vesikalarn mevcudiyetine dikkati çeken müellif diğer taraftan "mes'uliyet" şartını ihtiva eden deniz nakliyat akitlerinin İmparatorluğun şark mntıklarında Roma Hukukunun tesiri altında doğmadığını, Milâttan evvel 49/48 senelerine ait olan Pap.Berl. Inv. No. 16876³³ de de müşabih mes'uliyeti deruhte şartlarına tesadüf edildiğini göstermek sûretüyle ispat etmiştir. Diğer taraftan Roma Hukukunun receptum'a dayanan mes'uliyeti gemi adamları dışında kalan üçüncü şahısların ika ettikleri zararları da ihtiva ettiği halde, Yunan-Mısır Hukuk çevresine ait olduklarından şüphe etmediği bu "nautike kakoyrgia (Kakurgia)" da hiç bir zaman bu mes'uliyete tesadüf edilmemektedir. Buna mukabil "nautike kakurgia" daki mes'uliyet şartlarına Yunan Hukukunun ana vatana ait vesikalarında tesadüf ediliyor. Yunan hukukunda buna benzer mes'uliyet şartlarını bir çok akitlerde görmemize mukabil aynı şartlar Roma Hukukunda yalnız "salvum fore recipere" şeklinde- gemicilerin ve hancılarla otelcilerin yaptıkları akitlere

29) Mitteis, Grundzüge 259 v.d.

30) Brecht, not 11 de adı geçen eser.

31) Arangio Ruiz, Bull. 24 (1911) s. 267 v.d.

32) bak not 11

33) Aegyptus c. XIX. s. 62

in hisar ettirilmiştir³⁴. O halde bütün bu vesikalar Yunan Hukuku çevresine aittir ve bize Roma Hukuku hakkında bir malûmat vermemektedirler.

Yalnız bir vesika, Papyr. Grenf. c. II 108, gerek lâtince olması, gerek tarafların her türlü şüpheden âri şekilde Roma vatandaşı olmaları (isimler ve mes'uliyet bakımından kullanılan terimlere dikkat etmek yeter) dolayısıyla hususi bir mevki işgal etmiştir. Bu papyrus Milâttan sonra 167 senesine ait olduğundan aradaki devri iyi temsil edebilirdi. Bugüne kadar birçok kimseler tarafından³⁵ incelenmiş olan bu vesika, serd edilmiş bütün fikirleri bir araya toplanarak, ve hepsini mukayese edilerek tam bir tetkikten geçirilmemiştir. Kanaatımızca, tamamen karanlık kalan iki devrin arasındaki irtibat halkasını teşkil edebileceği iddia edilmiş olan bu mühim vesikanın mahiyeti hakkında nihai bir karara varmak zamanı gelmiştir.

Mevzuumuzla ilgili papyrus halen British Museum'da bulunan ve ilk defa P.B. Grenfell ile A.S. Hunt tarafından Papyri Grenfell serisinde cilt II n. 108 altında neşredilmiş olan bir vesikadır. Milâttan sonra 167 senesine aittir. Mısırdaki bulunmuş olmakla beraber sarîh olarak hangi mahalle ait olduğu artık tesbit edilememektedir. Yerli ahali tarafından bulunup İskenderiye ve Kahire sahaflarında veya eskicilerinde satılan papyrusların ekserisi aynı vaziyettedir. Şu kadar varki Milâttan sonra 2 nci asra ait papyrusların ekserisi gibi Fayum-Oxyrhynchus mıntkasına ait olması ihtimali kuvvetlidir. Vesikanın nerede tanzim edilmiş olduğu da kat'iyetle tesbit edilememektedir. "ad Pulvinos" - kumsallar civarında, kumsalların bulunduğu yerde pek sarîh değildir ve bu yerin Mısırdaki olup olmadığı anlaşılmamaktadır. Onu tâkip eden "ad statione (m) Liburne" de aşağıda belirteceğimiz gibi durumu daha fazla aydınlatmamaktadır. Kaldı ki vesika, hafriyat sonunda ele geçtiği yere getirilmiştir. Tanzim edildiği yer Mısır dışında, imparatorluğun başka bir eyaleti, veya bizzat İtalyaya olabilir. Bu meseleye de aşağıda tekrar temas edilecektir.

Papyrus B.P. Grenfell ve A. S. Hunt tarafından ilk defa³⁵ neşredildikten sonra Wessely³⁶, Wilcken³⁷, Mitteis³⁸ ve Meyer³⁹ tarafından ele alın-

34) Aşağıda not 35 v.d. bakınız.

35) B. P. Grenfell -A.S.Hunt P. Grenf II No. 108.

36) Wessely, Schrifttafeln. No. 10 Tafel V.

37) Wilcken. Archiv für Papyrusforschungen. I 373 (1900) Rezension über Wessely's Schrifttafeln.

38) Mitteis. Ber. sächs. Gesellschaft der Wiss. 62 (1910) s. 272 ve Chrestomatie 339

39) Meyer, Juristische Papyr. 1920 s. 139 v.d.

miş her bir müellif bir çok düzeltme ve ilâve ile onu yeniden neşretmiş ve en son Arangio-Ruiz'in *Negotia* (Firenze 1943) ında yer almıştır (Sıra No. 154)⁴⁰. Baş tarafından ne miktarının eksik olduğunu hiç bir şekilde tesbit ve tahmin etmek imkânı yoktur. Eğer az sonra belirteceğimiz gibi "[salvas fore] recepisse · [— — — cu] sto [dia — —]" kabul edilirse - buna benzer bir ifade ile başlanamayacağından dolayı - baş tarafta daha bir hayli kısmının eksik olduğu söylenebilir. Kanaatımızca, bu gibi vesikalarda âdet olduğu vechile eşyayı veya parayı teslim edenin adı ve hüviyeti ile başlanılmıştır. Müteakiben yapılan aktin mahiyeti belirtilmiş ("recepisse", "custodia" bu kısma aittir) sonra da verilen malın veya paranın (vesikamızda para mevzubahistir=denarios, aur [um ?] tâdadına geçilmiştir.

- 1 [— —] rel [— — — — — —]
- 2 [— —r] esepisse [— — — cu] sto [dia — —] n [.]
- 3 [— —] a (m) denarios [— —] ngentos et [— c] entum
- 4 [— —]superari a[— — —] m aur [— —] alicla (m)
- 5 [— —] puratam et [— —] ebarbari [—] ei sefatum
- 6 [— —] m barbaricum [—] miserat mi [hi] Cornelius
- 7 Germanus procurator meus: quas has res intra scrip
- 8 tas meas salbas sanas recepisse scripsi nonarum
- 9 Octobrium ad Pulvinos, ad statione (m) Liburne, fide « s »
- 10 interveniente Minucium Plotianum tri <er> archum
- 11 et Apuleium Nepotem scriba (m). Actum <ad> Pulvinos
- 12 nonis Octobris imp (eratore) Vero ter (tium) et Umidio Quadrato consulatus

Satr 1 ilâ 5 in, nakledilen mal hakkındaki "nakil şartlarını" ihtiva ettiği tahmin edilebilir. Eğer [r] ecepisse ve Mitteis'in⁴¹ kabul ettiği [cu] sto [dia] hakikaten doğru ise ilk satırlar nakledilen malın nakliyecisi tarafından hangi şartlarla alındığını ve nasıl nakledileceğini ifade etmekteydi. Bunu takiben "denarios" (= denarius), ["c] entum", "aur [um]" (veya "aur [i] ?) kelimelerini görüyoruz ki nakledilen şeyin ya nakit yahut kıymeti takdir edilen - res aestimata - bir mal olduğunu gösterir. Fakat bir aestimatio muamelesiyle karşı karşıya olduğumuz ihtimali çok zayıftır. Başka bir çok papyruslarda gördüğümüz gibi⁴² evvelâ mal tasrih edilir,

40) sahife 475 ve devamı.

41) Yukarda adı geçen yazı.

42) Ezcümle Kudret Ayiter, *Noch einmal Papyri Michigan VII 434* (Inv. No. 508, 2217) und *Rylands Papyri No. 612 Annales de la Faculté de Droit d'Istanbul* sahife 85 ve 86 bakınız.

çok defa vasıfları belirtilir, miktarı tesbit edilir sonra aestimatio safhasına geçilirdi. İncelediğimiz papyrus'un her nekadar "para" ve "altın" gibi kayıtlar ihtiva eden satırları harap ise de 3 ncü satırın başındaki boşluk ve 4 ncü satırdaki "a [— —]" dan 5 nci satırın başındaki "[—] puratam" arasındaki yerler aestimatio'ya tâbi tutulan malın tadadı için kâfi değildir. Bu boşluklara aestimatio'ya tâbi tutulan herhangi bir malın ismini sığdırabilmek ve 3 ncü satırın başını "[aestimati] a (m)" şeklinde okumaya çalışmak yönündeki gayretlerimiz müsbet bir netice vermemiştir.

4 ncü ve 5 inci satırdaki [?] alicla (m) ? [— —] puratam nakil konusu olan malın, veya paranın, ziraatla ilgili olduğu şüphesini veriyor.

Diğer taraftan satır 5 ve 6 daki "barbari" (barbaricus-Yunanca barbarikos⁴³ dan -, barbarus - gene Yunanca barbaros'dan - = yabancı, kaba, vahşi), "fatum" (= kısmet, mukadderat, felâket, fâcia, büyük felâket) ve bir daha "barbaricum" denmesi bir kazanın, felâketin vukuu şeklinde anlaşılabilir. Muhtemelen bu kaza korsanlarla ilgilidir ve seyahat esnasında vukua gelmiştir. Fakat gönderilen malın veya paranın, sahibinin eline tam olarak geçtiği "salbas sanas recepisse" ifadesinden bellidir. Vesikada felâketten bahsedilmekte fakat hemen onu tākiben paranın tamamen alındığı- yani felâkete rağmen tamamen alındığı- belirtilmektedir. Vākia bu defa alman paranın miktarı tesbit edilmiyor. Yalnız "intra scriptas" = içinde (yani vesikanın içinde) yazılanları denmesi metnin başında kullanılan recepisse, custodia sözleri, paranın miktanna temas eden cümleler, ve nihayet korsanlardan bahsedilmiş olması, bir miktar paranın zâyi edilmediği, paraları almanın da ancak vesikada zikredilen "bakkiye" için makbuz verdiğini akla getirebilir. Fakat bu hal tarzı kanaatimizce doğru değildir. Zira o devirlerde korsanlardan paranın bir kısmını kurtarmak ve bir kısmını zâyi etmek pek vârit olmazdı. Korsanların gemiyi yakalamaları hâlinde her şey sona ererdi. Geminin yakalanmamış olması vesikanın 10 ncü satırındaki kayıtlardan anlaşılmaktadır. Gemici, o zamana göre, gemisinin daha sür'atli olması sebebiyle ya korsanlardan kaçabilmiş veya onları alt edebilmiştir. Şimdiye kadar hiç bir müellif 9 uncu satırdaki Liburne kelimesine ehemmiyet vermemiştir. Liburna roma harp gemilerindendir⁴⁴. Vesika bu gemilerin istasyonlarından- limanla-

43) Çeviryazı için Suat Sinanoğlu, Yunanca-Türkçe sözlük (Ankara 1953) sahife IX deki sistem kabul edilmiştir.

44) Grosso. Real En. XIII 1 s. 143 v.d.

Liburni, Romalılar zamanında, İtalyan yarım adasında, şimdiki Picenum civarlarını ihtiva eden- bir muntikanın adı idi. Vesikamızla bu yerin ilgisi olmadığına şüphe yok.

ından, üslerinden - birinde tanzim edilmiştir= "ad statione (m) Liburne"⁴⁵. Kelimenin büyük harf ile yazılmış olması bir şey ifade etmez. Deniz üssü zamanla bu şekli ile bir has isim mahiyeti iktisab etmiş olabilir. Geminin başına gelmiş olan felâket ile "Liburna" arasında bir alâka bulunabilir.

Bir ihtimalle de gemici, hâdis felâketi anlatmakla eksilen meblâğın ziya sebebini göstermek istemektedir. Fakat kanaatımızca felâketin anlatılması bu gibi sebeplere dayandırılmaz. Zira parayı alan "salbas sanas recepisse" kaydiyle makbuz vermiştir. Yani meblağın tamamını almıştır. Meblağ kendisine 9 Ekim tarihinde teslim edilmiştir. Makbuz da aynı günde ve aynı mahalde tanzim edilmiştir. Makbuzun mevzuu olan para - veya mal-herhalde Mısırdan gönderilmiştir. Zira Papyrus Mısırdan ele geçirilmiş ve papyrus, gemici tarafından mürsile geri getirilmiştir. Buna muhakkak nazariyle bakabiliriz. Eğer bir makbuzdan ibaretse ve Mısır dışında, başka bir eyâlette veya İtalyada tanzim edilmişse - ki bu ihtimalin vârit olduğuna aşağıda işaret edeceğiz - Mısırdan bu mahale kadar yapılan deniz yolculuğu için Eylül-Ekim mevsiminin pek müsait olmayacağını göz önünde tutmak icab eder. Gemicinin 9 Ekimde hedefine varabilmesi bir gecikmenin ifadesidir. Fırtınasız mevsimde yeniden Mısıra varabilmesi için çok daha evvel dönüş yolculuğuna çıkması icab ederdi. Korsanlardan bahsedilmesi, gecikmeyi izah içindir. Çünkü muhtemelen paranın mürselünlehin'e eline muayyen bir vâdede geçmesi lâzımdı. Gemicinin bundan her halde haberi vardı, ve belki de bu muayyen vâde içinde teslim mükellefiyeti altına girmişti. "Fatum"un anlatılması her halde hâdis bir gecikmeyi mazur göstermek içindi. Aksi halde bir makbuzda yer alması kolay kolay izah edilemez.

Satır 6 da, Mitteis'e göre⁴⁶, miserat'dan evvelki boşlukta quem bulunması muhtemeldi. "fatum" vak'ası ile miserat mihi'yi bu şekilde bağlamak kanaatımızca pek mesut bir hal tarzı ad edilemez.

Satır 8 deki "meas" ı Meyer⁴⁷ "sanaş salbas" kaydiyle bir araya getirerek "receptum nautarum" un delili olarak görmektedir. Salbas sanas recepisse ile gemici nakliyenin her türlü hasanını üzerine almaktadır.

45) Liburne bir deklinatio hatası da ihtiva edebilir. Diğer taraftan yazarın bir hatası sebebiyle İllirye civarlarındaki Liburnia'nın ifade edilmek istendiği halde yanlış yazıldığı da akla gelmektedir. Sahilde oluşu, Mısıra uzaklığı v.s. ihtimali kuvvetlendiriyor.

46) Mitteis Chrestomathie II 2 (1912) Vesika 339 s. 389

47) Meyer, a.g.e. s. 140

Meyer'e göre bu formülde gemici vis maior'u (damnum fatale) dahî de-ruhte etmiş sayılır.

Satır 8'in sonu ve satır 9, tarihi ve mahalli tesbit ediyor. Grenfell ve Hunt evvelâ Fulvinos şeklinde okumuşlardı. Fakat daha o zaman F nin P ye benzediğini de itiraf etmişlerdi. İlk defa Wilcken⁴⁸ ifadeyi Pulvinos şeklinde tashih etti ve vesikanın bu kısmı mana kazandı: "kumsallar civarında Liburna tipi harp gemilerinin üssünde". "ad Pulvinos" ve "ad statione (m) Liburna" bu şekilde birbirlerini çok iyi tamamlıyorlar. Fides interveniente'de evvelâ seides şeklinde okunmuş ve buna hiç bir mana verilememiştir. Vakıa bugünkü fides şekli de yanlıştır. Fide olması icab eder. Fides bir declinatio hatasıdır. Fakat bu gibi hatalar -papyruslarla meşgul olanların çok iyi bileceği gibi - ahvali âdiyedendir. Hemen hemen her papyrus'ta vardır. Fide (sua) şeklindeki izah tarzı tatminkâr değildir⁴⁹. "Sua" ilâvesine ihtiyaç yoktu. Olaydı bile kısaltılmasına ihtiyaç yoktu. Halbuki fides interveniente kelimelerinin arasında başka harf bulunmadığı muhakkaktır. Fides interveniente, fide iubere ifade etmektedir. Burada bir fidei-ussor karşındayız (Gaius. Institutiones III, 115 v.d.). Aşağıda vesika hukukî mahiyetini incelerken göreceğimiz gibi Brecht'e göre vesika merhun malın iade edildiğine dair bir makbuzdur. Böyle bir muamelede fidei-ussor'un ehemmiyeti âşikârdır.

Satır 10 daki tri <er> archum Mitteis'e göre⁵⁰ receptum nautarum'un en kuvvetli delilidir. Trierarchus üç sıra kürekli bir nevi roma gemisinin kaptanıdır⁵¹.

Mitteis'e göre satır 10 ve 11 deki ifade scriba (e) olmalıdır. Çünkü ifade fideye bağlıdır ve scribae genitiv'i buna bağlıdır.

Satır 11 deki ad Pulvinos'a yukarıda temas etmişik⁵². Buraya yapılması icab eden "ad" ilâvesine metnin yukarıda, satır 9 daki şekliyle varyoruz⁵³.

48) Wilcken, Archiv. I 373 (1900)

49) Wilcken, aynı yer s. 373 not 2

50) Mitteis, Chrest. s. 339

51) Yunanca "trierarkos" dan. Vakıa bu sıfatı haiz kimselerin, muhtemelen gemilerinin mürettebatı ile beraber Mısırda âmme hizmetlerinde çalıştıklarını maden ve taş ocaklarında hizmet gördüklerini biliyoruz (Kiessling, Emil, Trierarchos RE. Zweite Reihe 13) fakat tetkik ettiğimiz vesikadaki trierarchus pek tabii olarak bu durumda değildir.

52) Yukarıda sahife 327.

53) Wilcken Arch. I s. 373 not 1

Satır 12 deki *consulatus* tabii "*consulibus*" olacak (yani "...ler konsül iken"). Bu ifade tarzı bütün papyrus'lerde kullanılırdı (Misal olarak Guéraud, *Etudes de papyrol.*, 1940, VI sahife 21 ve devamındaki vesikalar; CIL cilt VIII 2557; CIL cilt XI, 970; Hübner, *Exempla script. epigr.* 755 v.s.). İmperator Lucius Verus (130-169) 161 senesinden sonra Marcus Aurelius ile İmparatorluğu bölüşmüştü. İmperatorun ismi ve Consul Umidius Quadratus yardımıyla vesikanın 167 senesinde tanzim edildiğini öğreniyoruz. Vesikanın tarihini bildiren bu son satır üzerinde bir az daha tevakkuf etmek faydadan hâlî olmayacaktır: Aynı sırda ve bahsimize konu olan vesikanın tanzimi senelerine yakın senelerde Mısırda tanzim edilmiş olan başka vesikalarda Roma tarihi yanında daima bir de Mısır tarihi kullanılmıştır. Misal olarak Milattan sonra 144'e ait olan BGU VII 1692 vesikası (satır 3 ve 4 de "mense Phaophi die XVIII"), Milattan sonra 145 senesine ait olan Amer. Jo. Arch. 32, 1923, 309 vesikası (satır 19 mense Pachon die III) gösterebiliriz. Bu sahada ki misaller son derece çoktur. Halbuki elimizdeki vesikada bu hususta hiç bir kayıt mevcut değildir. Kanaatımızca bu vaziyette vesikanın Mısırda tanzim edilmemiş olduğuna hükmedebiliriz. Vesika Mısır dışında tanzim edilmiş olduğuna fakat Mısırda bulunduğu göre yukardan beri incelediğimiz diğer unsurların yardımı ile vak'ayı şu şekilde hülâsa edebiliriz: Mısırda oturan bir kimse -A- bir gemiciye bir eşya, veya para, vermiş ve bunu deniz aşın, uzak bir memleketteki B'ye teslim etmesini söylemiştir. Uzun yolculukta büyük bir felâkete - muhtemelen korsanların tak'bine - uğrayan gemici belki gecikerek B nin bulunduğu şehire varmış ve ona parayı teslim etmiştir. B den bir makbuz alan gemici makbuzu A ya teslim etmiştir. Bu sebeple biz de papyrus'u Mısırda bulmuş oluyoruz.

Vak'ayı bu şekilde bir araya getirdikten sonra vesikanın hukukî mahiyeti hakkında bugüne kadar ileri sürülen fikirlere de kısaca bir göz atalım:

1 — Grenfell ve Hunt⁵⁴ bunun alelâde bir mektup olduğu kanaatinde idiler. Yukarda da işaret ettiğimiz gibi o zamanlar metnin bir çok yerleri daha lâyıkıyla çözülememişti. Mamef'h o zaman da alelâde bir mektup olduğu neticesine varmak bir az hayretle karşılanabilir: İfade tarzı kullanılan terimler - salbas sanas gibi- ve nihayet en sonda tarihten evvelki "actum" sözü bir mektup olmadığını, hukukî, resmi bir vesika teşkil ettiğini kâfi derecede belirtmektedir.

54) Yukarıda not 35 e bakınız.

2 — Vesikanın hukukî mahiyeti incelenirken bir "receptum nautarum" olduğu üzerinde durulmuştur. Mitteis bunu bilhassa kullanılmış olan "salbas sanas recepisse" ifadesine ve "tri (er) archum" terimine istinad ettirmiş 1910 da neşrettiği yazısından sonra⁵⁵ 1912 de de aynı fikri ileri sürmüştür. Meyer de⁵⁷ bu papyrus'a istinad ederek gemicilerin bazı hallerde her türlü riski üzerlerine aldıklarını hattâ "damnum fatale" yi de deruhte ettiklerini ileri sürmüş ve vesikadaki "salbas sanas recepisse" (= sağlam ve iyi vaziyette elde etmek) formülü ile D. 4,9,1 pr. (Ulpianus, libro quarto decimo ad edictum) i bir araya getirmiştir.

"Ait praetor: 'Nautae⁵⁸ caupones stabularii quod cuiusque *salvum fore receperint* nisi restituent, in eos iudicium dabo"⁵⁹.

Tercümesi: "Pretör diyor ki: eğer gemiciler, otelciler ve hancılar birinden muhafaza etmek için aldıkları şeyi geri vermiyecek olurlarsa onlara karşı bir dava tanyacağım".

Meyer "Salvum fore receperint" arasındaki benzerliğe bilhassa istinad etmek istemiştir. Bu formüle göre gemici "damnum fatale" dahil her türlü riski üzerine almaktadır⁶⁰. Vakıa müellif içinde "kendi mes'uliyeti altında" tâbirini de ihtiva eden diğer vesikalara da temas ediyor ama bizzat⁶¹ işaret ettiği gibi bunlar Yunan Hukukuna aittir ve onlardan Roma Hukuku hakkında netice çıkarmak çok yanlış olur. Buna mukabil Justinianus'dan evvelki devre ait diğer receptum'larda ve gemiciler ve kaptanlar lehine yapılmış olan kefalet akitlerinde hiç bir zaman bir hususî garanti anlaşması ile karşılaşmadığımız gibi gemicinin umulmıyan hallerin yalnız hafiflerinden dolayı mes'ul olduğunu görüyoruz. Bu ciheti bizzat Meyer de tebarüz ettirmek⁶² mecburiyetinde kalmakla beraber tetkik ettiğimiz vesikayı aradaki bu devrin hukukunu belirten bir receptum gibi kabul ediyor ve Justinianus Hukukundaki mes'uliyet ile Klasik Hukuktaki mes'uliyet

55) Yukarıda not. 38 e bakınız. Ayrıca Arangio-Ruiz *Bulletino* 24 (1911) s. 267 v.d. bakınız.

56) Yukarıda not 46 bakınız.

57) Meyer, a.g.e. s. 139 v.d.

58) *Liber Florentinus* nüshası "nauta" demektir.

59) Bu metinde şimdiye kadar interpolatio şüphesi altında olan hiç bir kelime görülmemiştir. Bak. *Index Interpolationum*, Tomus I s. 64

60) Rabel, *Römisches Privatrecht* s. 480 not 7.

61) Meyer (a.g.e. s. 139 not 2 de) şu metinleri zikrediyor: P. Oxy. X 1259, 211-12; P. Lond. II 301 s. 256—Mitteis *Chrest* 340; P. Amh II 138—Mitteis. *Chrest.* 342, 326.

62) Wilcken *Chrest.* 433 (380) ve (390) a da bakınız.

prensiplerini birbirine bağlayan zincirin - bugüne kadar bilinmeyen - halkası olarak görüyor. Yukarda da belirttiğimiz gibi "meas" ifadesi karşısında Gemici ile malı sevk eden arasında yapılan bir receptumun mevzu bahis olamayacağını zan ediyoruz.

3 — "Meas" sözü sebebiyle papyrusta bahse konu olan malın-veya paranın- adına gönderilene ait olması icab eder. Bu itibarla vesika onun tarafından tanzim edilmiştir. Gemcinin kendisine ait olmıyan eşyalar için, onları malikine teslim etmeden makbuz veremeyeceğine şüphe yok. Esasen "miserat mi (hi) Cornelius Germanus procurator meus" de makbuzu verenin zaten kendisine ait olan mallar için bir makbuz verdiğini gösterir⁶³. Bu makbuzla gemiciyi ibra etmek istemiştir.

Nakledilen malların veya paranın makbuzu tanzim edene aidiyetini tespit etmek te kifayet etmiyor. Bu makbuzun hukukî mahiyeti nedir? İade edilen para ne şekilde bir hukukî muamelenin bir safhasını bize göstermektedir. Bu hususta muhtelif fikirler ileri sürülmüştür.

Papyrus'un bir Receptum olmadığı hususunda ısrar eden Brecht⁶⁴ borçluya iade edilen merhun malın bahse konu olabileceğini ileri sürmüştür. Fakat hakikaten "fide interveniente Minucium Plotianum trierarcum et Apuleium Nepotem scriba (m)" bu şekilde bir tefsire müsait midir? Neden bu iki kimse - geminin kaptanı ve kâtip-kefil olsunlar? Brecht'e göre bunlar iade edilen merhun sebebiyle borçlu namına kefil olmuşlardır. Bu izah tarzı pek tatmin etmiyor. Bu kimseler muameleye, bir nev'i kefil, şeklinde iştirak etmişlerdir. Metin bu hususta sarıhtır. Fakat kimin kefil oldukları da pek anlaşılmıyor. Her halde makbuzdaki bu kayda istinaden, iade edilen rehin sebebiyle, kefil oldukları kabul edilemez. Zira hiç bir alacaklı, kefilleri elde etmeden, merhunu zamanından evvel iade etmez. Eğer kefilleri kabul ederek rehnü iade etmişse bunu borçlunun bu makbuza takaddüm eden bir mektubu veya teklifi üzerine yapmıştır. İadenin tahakkuk ettiği anda ve alacaklının hazır olmadığı bir yerde kefillerin akte iştirak ettikleri, o anda tesbit edildikleri kabul edilemez. "Fides interveniente", kanaatımızca, sahibine iade edilen paranın geminin kaptanına ve kâtibine - bir arada - teslim edilmiş olmasını ve onların, iti-

63) Arangio-Ruiz, *Negotia* (1943) Vesika 154 s. 476. Arangio-Ruiz nakledilen eşya için "pecunia" terimini kullanıyor.

64) Brecht, *Zur Haftung der Schiffer im antiken Recht*. ZSSSt. 62 (1942) s. 391 ve devamı. Müellif "quas has res intra scriptas" daki "intra" nın, vesikanın elimize sağlam geçmiş satırlarına nazaran "supra" şeklinde okunması icab ettiğine de işaret ediyor.

mada dayanan bu muameleyi yerine getirdiklerini gösterir. Muhtemelen her ikisi de bu şekilde ibra edilmelerini istemişlerdir. Görüldüğü gibi iade edilenin merhun mal olduğu hususda tatminkâr deliller elde edilemiyor.

Bu durum karşısında daha sade bir hal tarzı teklif eden Carelli'yi⁶⁵ tasvib ediyoruz: Papyrus alelâde bir makbuzdur. Sahibine iade edilen bir mal hakkında tanzim edilen bir makbuz. Yukarıda da belirttiğimiz gibi mal Mısırdan, gemi vasıtasıyla - muhtemelen başka bir eyâlete - yollanmış, malın mâliki de tesellüm ettiğine dair bir makbuz vermiştir. Burada bir noktaya tekrar işaret etmek istiyoruz: Verilen makbuz satın alınan bir mal için de verilmiş olabilir mi? Yani bedeli Mısırdan ödenmiş ve Mısırdan belki vesikada "procurator meus" sıfatıyla adı geçen Cornelius Germanus tarafından tesellüm edilmiş bir mal. Buna imkân yoktur. Çünkü bu takdirde malın mâliki neden kendisine ait olan malı tesellüm ettiğine dair bir makbuz tanzim etsin ve onu mürsile göndersin. Makbuzun mürsil değil, parayı getiren kaptana verilmiş olduğu da kabul edilemez. Çünkü az evvel gördüğümüz gibi kaptan muamelede "fides interveniente" durumundadır.

Muhakkak olan bir şey varsa o da bu papyrus'un bir receptum nautarum olmadığı ve bazılarınca iddia edildiği gibi klasik hukukla Iustinianus Hukuku arasındaki boşluğu doldurmadığıdır. Ne şekilde bir makbuz olduğu, ne gibi mallar için verildiği katıyetle tesbit edilemese bile her halde bir "receptum" değildir.

65) Carelli. Rivista del diritto della navigazione. c. IV. (1938) s. 323 ve devamı -s. 346'a kadar.-